

ПРОБЛЕМИ ПАМ'ЯТІ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ В ЛІТЕРАТУРІ

УДК 821.161.2:82-31

Галина Бокшань

МОТИВ ПАМ'ЯТІ У ПОВІСТІ ГАЛИНИ ПАГУТЯК «ГІРЧИЧНЕ ЗЕРНО»

*У статті з'ясовуються особливості розгортання мотиву родової пам'яті, семантика якого оприявнюється як плекання традиційного зв'язку поколінь. Підкреслюється його взаємодія з мотивами історичної пам'яті та національної ідентичності. Розглядається втрата сакральності поняття роду, що зображується письменницею як духовна криза сучасного суспільства. Висвітлюється кореляція мотиву пам'яті з образами Михайла Басараба та його сина Грицька. Акцентується зв'язок цього мотиву з опозицією *sacrum-profanum*. Увага фокусується на образі хати, що символізує духовний спадок попередніх поколінь і сімейні цінності. Аналізуються елементи авторського неоміфу про Уріж, семантичною домінантою якого є пам'ять про етнічну культурну спадщину. Висновується, що мотив пам'яті через взаємодію з головними персонажами набуває полярних акцентів, актуалізуючи опозицію життя–смерть.*

Ключові слова: мотив пам'яті, категорія *sacrum*, неоміфологічні стратегії, авторський міф, мотив ідентичності.

Мотив пам'яті у різноманітних його аспектах — один із ключових у художньому творі Г. Пагутяк та її есеїстиці. Найновіша праця письменниці — «Світ Модрицьких, передміщан з Дрогобича» (2017) — відображає панораму давнього галицького роду, відтворену на основі архівних документів та свідчень сучасних представників Модрицьких. У цій книзі Г. Пагутяк підкреслює важливість відновлення, збереження і шанування родової пам'яті та спонукає спрямовувати зусилля на «пошуки власної ідентичності через чужу ідентичність», а також на підтримку тяглості поколінь: «Те, що на Землі, є відображенням того, що на небі. Кожна людина має своє небо, кожен рід. Тому треба час від часу дивитися у це небо пам'яті» [12, 9]. Мотив пам'яті розгортається і в ранніх творах письменниці, зокрема, особливо виразності він набуває у збірці «Гірчичне зерно» (1990).

Повість «Гірчичне зерно» привертала увагу науковців у зв'язку з архетипом блудного сина та образом відчуженої людини (у статтях І. Білої [1–3]), формами художньої умовності у прозі Г. Пагутяк та особливостями композиційної

будови творів (у працях Т. Гребенюк [5–6]), їх жанрово-стильовою специфікою (у розвідці Т. Тебешевської-Качак [13]) та іншими аспектами. Утім, мотив пам'яті у цьому творі все ще потребує ґрунтовного вивчення, що надає актуальності темі нашого дослідження.

Мета статті — з'ясувати специфіку розгортання мотиву пам'яті у повісті Г. Пагутяк «Гірчичне зерно», визначити його зв'язок із категорією *sacrum* і виявити неоміфологічні стратегії, застосовані авторкою.

У згаданій книзі про Модрицьких Г. Пагутяк зазначає: «Поняття роду вже втратило свою сакральність для сучасної людини. Вона не знаходить у ньому опори, бо не знає його історії й не вмє з неї скористатись для того, щоби хоча б пізнати себе. Старих позбуваються, замикаючи їх у притулках, і вони мовчать. Частина галицьких родів вже десятиліття як емігрувала і втратила той емоційний зв'язок, який спонукає до збереження спільної пам'яті» [12, 122]. Втрату сакральності поняття роду, зникнення культу предків і руйнування традиційного зв'язку поколінь

зображено як духовну кризу сучасної цивілізації у повісті «Гірчичне зерно». Головний герой твору, Михайло Басараб, маючи двох дорослих синів, опинився в притулку для людей похилого віку: «Ось вони — жителі останнього свого притулку. Безпритульні діти з тонким сивим волоссячком, деформованими ревматизмом і працею пальцями, вічно змерзлі, вічно ситі, бо ж і вічно голодні, дріботять розбухлим від весняних соків ранком в їдальню, де все таке нестравне для їхніх зсохлих, зболених шлунків. <...> А хто дасть їм хліба, щоб заспокоїти голод серця: ласки дітей і онуків, тепла спільного Дому» [9, 45]. Образи самотніх мешканців притулку постають у повісті символічним утіленням втраченої культурної пам'яті, занедбаного минулого: «Покинуті діти, сухі листки, старомодні валізки, напхані листами, фотокартками, вирізками з газет, спогадами та іншим мотлохом. Хай буде проклятий той, хто користується вашою беззахисністю і відводить вас у цей дім, хто сміється над вами» [9, 45–46].

Зі ставленням теперішнього покоління до старості Г. Пагутяк пов'язує і втрату історичної пам'яті. «Нинішнє ставлення до старості таке ж атавістичне, як і сотні років тому: старі люди обтяжують плем'я, котре йде вперед, залишаючи старих вмирати на узбіччі. Разом із кровними зв'язками відсікається заразом і минуле, щоб правда не здобула над людьми владу» [11, 92]. У багатьох художніх творах та есеях письменниця пояснює хвороби сучасного суспільства, зокрема байдужість до минулого, пов'язану з втратою гармонійних стосунків із природою. У повісті «Гірчичне зерно» такої думки дотримується Михайло Басараб: «...чим більше ми віддаляємося від природи, тим слабшають кровні зв'язки» [9, 80].

Повернення Михайла Басараба після багатолітніх мандрів і поневірянь до рідної оселі в Урожі, бажання «умерти на вітцівській землі» [9, 42] можна трактувати як спробу відновлення родової пам'яті та духовного контакту поколінь, адже в міфології хата вважається місцем перебування душ предків [4, 557]: «Доля з самого початку готувала йому цей дім, а він, ніби втіклий пес, волочився по світі» [9, 50]. Елементи інтер'єру Басарабового дому акцентують спадкоємність культурної пам'яті українців: «Коло вікна висіла ікона Матері Божої і портрет Шевченка, яким його люблять по селах: у кожусі, смушевій шапці, з сумними селянськими вусами» [9, 43]. У будинку Михайла збереглися книги Кобзаря та Сковороди, звідси образ хати наповнюється духовною семантикою: «Шевченко був хлібом для усіх. Сковорода вчив мужності й стриманості тих, хто квапиться вилити свої страждання в океан вселюдського болю, доводячи, що це непорядно, аморально» [9, 47–48]. Така художня деталь, як віднайдені «у бляшанці

з-під чаю срібний мамин кульчик і низка коралів» [9, 44], увиразнює зв'язок образу Михайла Басараба з мотивом сімейної пам'яті. Відсутність одного кульчика, у свою чергу, символізує втрату родинної єдності.

Як зазначає І. Набитович, «сакралізація предметно-матеріального простору закорінена в одному з важливих моментах протиставлення сакрального та профанного, оскільки світ *sacrum* попри інші властивості, протиставляється світові *profanum* як світ енергії світові субстанцій. З одного боку — сили, з другого — речі» [8, 530]. У повісті «Гірчичне зерно», як і в інших творах Г. Пагутяк (наприклад, «Соловейко», «Компроміс», «Книга снів і пробуджень», «Гіркі землі») предметно-матеріальним утіленням антиномії *sacrum-profanum* постає опозиція «маленька хата» — «мурована кам'яниця»: «Поки люди помудріють і вернуться до маленьких теплих хат, село вже так спаскудиться, що не допоможуть ні річка, ні гори, ні довколишні ліси. Стоятимуть у ряд однакові потвори: безликі, незатишні, негостинні» [9, 63]. Родинна хата наповнює виснаженого поневіряннями в місті Михайла Басараба вітальною енергією, додає сили: «І смерті не чую коло себе» [9, 63].

Мотиви пам'яті та ідентичності взаємодіють через образ старого Басараба, який постає втіленням української ідентичності загалом і бойківської зокрема: «Він повернувся сюди по своїй волі. Так чинив завжди. Кажуть, що гуцули славляться своїм гонором. Але й бойко слугою нікому не був і не буде» [9, 44]. Більше того, його самототожність передусім визначається Урожем. У словах Гриця до батька підкреслюється міцний зв'язок Михайла з рідною землею: «Але завжди чи в кишені, чи на шиї ви носили ладанку, що звалася Уріж» [9, 69]. Поділяємо думку М. Козловця, який акцентує: «Будь-яка ідентичність: чи то особистісна, національна чи культурна — є насамперед просторовою ідентичністю, і задається не державними кордонами, в яких людині випало народитися і жити, а його життєвою ситуацією, де формуються уявлення про близьке й далеке, своє та чуже» [7, 94]. Образ села у «Гірчичному зерні» постає втіленням родової та історичної пам'яті, що визначає ідентичність Михайла Басараба: «Коріння кожної людини втрачає у таке місце, але іноді треба прожити кількасот років, щобі віднайти свій Уріж — урізаний долею клаптик землі, який минають війни, хвороби, смерть» [9, 54].

Мотив родової пам'яті корелює і з образом Грицька, сина Михайла Басараба, який після тривалого блукання світом і перебування в колонії повернувся до Урожа: «Грицько повторить батькову долю, якщо знайде притулок тут, де коріння роду Басарабів. Але пам'ятатиме він уже менше, пам'ятатиме тільки себе. Його

батьківщина — це він сам. Батьківщина старшого сина — його майно. Це їхня опора, яку так легко вибити з-під ніг. Неможливо вибити з-під чоловіка лише землю» [9, 63]. Упорядкування занедбаної батьківської хати обома Басарабами символізує спробу воз'єднання поколінь одного роду. Проте завдяки образу Грицька мотив пам'яті набуває драматичних обертонів: молодший Басараб свідомо відмежовує себе від духовного спадку попередніх поколінь і сімейних цінностей, бажаючи бути вільним. У його словах — гірка іронія і руйнівна зневага: «Бо зараз тільки й чуєш: батьківщина, коріння, рід, босоноге дитинство...» [9, 70]. Позбавившись життєвої опори й підтримки родини, Грицько накладає на себе руки.

Втрата родинної пам'яті осмислюється письменницею як трагедія і в есеї «Рукави, вологі від роси»: «Обов'язок — річ обтяжлива, натомість любов і взаєморозуміння між людьми різного віку звільняють з пут обов'язку. <...> Втрачено ритуал оплакування, догляд рідних за недужими, спільне проживання принаймні трьох поколінь у домі» [11, 97]. У ретроспективній візії родини малого Михася присутній дід, який мешкає разом із донькою, зятем і онуком, що відображає традиційний зв'язок трьох поколінь, який згодом буде втрачено у сім'ї Басарабів. У розмові Михайла з Лесем Козловським розкривається семантичне ядро образу Басараба, який постає носієм культурної та національної пам'яті: «Мусить хтось пам'ятати про тебе, про Уріж, про маму-пророчицю, про обдертого шляхтича, котрий записував наші пісні. Моя пам'ять помре разом зі мною» [9, 81].

У спогадах про дитинство Михайла Басараба — три ради Зоріана Доленги-Ходаковського, одна з них — «Рада про пам'ять». У словах збирача пісенного фольклору закодовано мудрість про важливість зв'язків із родом і безпеку їх втрати: «Той, хто ростить хліб, любить мир і спокій, а хто не має своєї хати, котиться по світу, шукаючи собі й іншим муки. Зерно без коріння, але коли впаде в землю, то з нього може вирости велике дерево. А без зерна земля — пустеля» [9, 111]. У його звертанні до малого Михася — заклик шанувати своє коріння: «Хочеш подивитися світ — дивися, хіба вертайся додому не надто пізно, бо забудеш всі ті ласкаві слова, які в твоїй крові» [9, 111]. Образ Зоріана пов'язаний із мотивом історичної пам'яті: «Він перший пізнав, що історія народу — у його піснях» [9, 58]. В есеї «Рукави, вологі від роси» Г. Пагутяк наводить тексти пісень,

зібраних З. Доленгою-Ходаковським, наголошуючи на здатності народної творчості акумулювати пам'ять про минуле: «У пісні можна відшукати все, як у великого поета, такого, як Шевченко, котрий часом зливався з народною піснею» [11, 111].

У коментарях до «Гірчиного зерна», письменниця зазначила: «З цієї повісті я почала не лише відтворювати, а й створювати міфологію Урожа, якою наповняться інші мої книги» [10]. Твір починається описом ритуалу поховання біди, що є складовою авторського міфу. Згадувана в повісті, кількох інших художніх творах та есеях Г. Пагутяк легенда про братів-близнюків, які оборали волами місце довкола Уріжа і в такий спосіб назавжди захистили його від нападів ворожих військ, також входить до цього неоміфу. Уперше вона оприсутнюється саме в «Гірчиному зерні». Михайло Басараб та його односельці «мали завжди певність, що Уріж відгородить їх від найбільшої біди» [9, 44]. Ще один повторюваний компонент авторського неоміфу про Уріж — містична історія про три груші, що маркували вхід до потойбіччя. У «Гірчиному зерні» також наявна оповідь про Пані з вогненным волоссям та дику весілля, яке бачив дід Михася. Цей мотив виконує сюжетотвірну функцію в романі-феєрії «Зачаровані музиканти». Усі елементи наскрізного у творчості Г. Пагутяк авторського неоміфу про Уріж об'єднує мотив пам'яті про культурні надбання галицького краю. Обрана письменницею художня стратегія спрямована на подолання «хаосу» в питаннях духовної спадщини й на упорядкування уявлень про зв'язок минулого і сьогодення.

Таким чином, корелюючи з образом Михайла Басараба, мотив пам'яті реалізує семантику життєдайної сили, духовної енергії, акумульованої попередніми поколіннями. Завдяки образу Грицька мотив пам'яті набуває трагічного аранжування, адже відмова від контакту з родиною та її минулим спричиняє втрату вітальності, що призводить до загибелі. Взаємодія цього мотиву з категорією *sacrum* виявляється передусім через образи хати та села. Авторський неоміф про Уріж постає як спосіб конструювання культурної пам'яті про архаїчні традиції та ритуали. Перспективи подальших досліджень убачаємо насамперед у дослідженні специфіки мотиву пам'яті у ще одній повісті, що входить до збірки «Гірчино зерно», — «Бесіди з Перевізником», а також в інших творах письменниці.

ДЖЕРЕЛА

1. Біла І. Мотив блудного сина у творах Галини Пагутяк / І. Біла // Вісник Львівського університету. — 2012. — Вип. 20. — Ч. 1. — С. 46–50.
2. Біла І. Опозиція світ/людина як екзистенційний концепт розкриття абсурдності світу / Ірина Біла // Український смисл. — 2012. — № 1. — С. 241–249.
3. Біла І. Система мотивів у творах Галини Пагутяк: специфіка їх взаємозв'язку / І.В. Біла // Таїни художнього тексту (до проблеми поетики тексту). — 2012. — Вип. 15. — С. 59–69.
4. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. — К. : Либідь, 2002. — 664 с.
5. Гребенюк Т. Форми художньої умовності у прозі Галини Пагутяк / Т. Гребенюк / Дивослово. — 2013. — № 6. — С. 43–47.
6. Гребенюк Т. Художні здобутки прози: Галина Пагутяк / Т. Гребенюк // Історія української літератури ХХ — поч. ХХІ ст. : у 3 т. — К. : ВЦ «Академія», 2017. — Т. 3. — С. 254–266.
7. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації / М. Козловець. — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. — 558 с.
8. Набитович І. Універсум *sacrum*'у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму). — Дрогобич ; Люблін : Посвіт, 2008. — 600 с.
9. Пагутяк Г. Гірчичне зерно // Небесна кравчиня / Г. Пагутяк. — Львів : ЛА «Піраміда», 2017. — С. 40–113.
10. Пагутяк Г. Мої книги. Гірчичне зерно / Галина Пагутяк [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://pahutyak.com/girchichne-zerno>
11. Пагутяк Г. Рукави, вологі від роси // Мій Близький і Далекий Схід / Г. Пагутяк. — Львів : ЛА «Піраміда», 2014. — С. 86–131.
12. Пагутяк Г. Світ Модрицьких, передміщан з Дрогобича / Г. Пагутяк. — Львів : ЛА «Піраміда», 2017. — 224 с.
13. Тебешевська-Качак Т. Художні особливості прози Галини Пагутяк (жанрово-стильовий аспект) / Т. Тебешевська-Качак // Слово і час. — 2006. — № 9. — С. 51–58.

REFERENCES

1. Bila, I. (2012). Motiv bludnogo syna u tvorakh Halyny Pahutiak. *Visnyk Lvivskoho Universytetu*, 20 (1), 46–50.
2. Bila, I. (2012). Opozytsiia svit/liudyna yak ekzystentsiyni kontsept rozkryttia absurdnosti svitu. *Ukrainskyi smysl*, 1, 241–249.
3. Bila, I. (2012). Systema motyviv u tvorakh Halyny Pahutiak: spetsyfyka yikh vzaiemozbiiazku. *Tainy khudozhnioho tekstu (do problemy poetyky tekstu)*, 15, 59–69.
4. Voitovych, V. (2002). *Ukrainska mifolohiia*. Kyiv, Ukraine, Lybid, 664 p.
5. Hrebenuk, T. (2013). Formy khudozhnoi umovnosti u prozi Halyny Pahutiak. *Dyvoslovo*, 6, 43–47.
6. Hrebenuk, T. (2017). Khudozhni zdotky prozy: Halyna Pahutiak. In Kuzmenko V. (Ed), *Istoriia ukrainskoi literatury XX — poch. XXI st.*, Vol. 3 (pp. 254–266). Kyiv, Ukraine, «Akademii», pp. 254–266.
7. Kozlovets, M. (2009). Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii. Zhytomyr, Ukraine, Vyd-vo ZhDU im. Franka, 558 p.
8. Nabytovych, I. (2008). *Universum sacrumu v khudozhnii prozi (vid modernizmu do postmodernizmu)*. Drohobych-Liublin, Ukraine-Poland, Posvit, 600 p.
9. Pahutiak, H. (2017). Hirchychne zerno. In H. Pahutiak, *Nebraska kravchynia* (pp. 40–113). Lviv, Ukraine, LA «Piramida».
10. Pahutiak H. (2013, February 18). *Moi knyhy. Hirchychne zerno*. <http://pahutyak.com/girchichne-zerno>
11. Pahutiak, H. (2014). Rukavy, volohi vid rosy. In H. Pahutiak, *Mii Blyzkyi i Dalekyi Skhid*. Lviv, Ukraine, LA «Piramida», pp. 86–131.
12. Pahutiak, H. (2017). *Svit Modrytskykh, peredmishchan z Drohobycha*. Lviv, Ukraine, LA «Piramida», 224 p.
13. Tebeshevska-Kachak, T. (2006). Khudozhni osoblyvosti prozy Halyny Pahutiak (zhanrovo-stylovyi aspekt). *Slovo i chas*, 9, 51–58.

МОТИВ ПАМЯТИ В ПОВЕСТИ ГАЛИНЫ ПАГУТЯК «ГОРЧИЧНОЕ ЗЕРНО»

В статье выясняются особенности развертывания мотива родовой памяти, семантика которого определяется как воспитание традиционной связи поколений. Подчеркивается его взаимодействие с мотивами исторической памяти и национальной идентичности. Рассматривается потеря сакральности понятия рода, изображается писательницей как духовный кризис современного общества. Освещается корреляция мотива памяти с образами Михаила Басараба и его сына Григория. Акцентируется связь этого мотива с оппозицией *sacrum-profanium*. Внимание фокусируется на образе дома, что символизирует духовное наследие предыдущих поколений и семейные ценности. Анализируются элементы авторского неомифа об Уроже, семантической доминантой которого является память об этническом культурном наследии. Делаются выводы о том, что мотив памяти через взаимодействие с главными персонажами приобретает полярных акцентов, актуализируя оппозицию жизнь-смерть.

Ключевые слова: мотив памяти, категория *sacrum*, неомифологические стратегии, авторский миф, мотив идентичности.

H. Bokshan

THE MOTIF OF MEMORY IN H. PAHUTIAK'S NOVELETTE "THE MUSTARD SEED"

The purpose of the study is to determine the specific character of the evolvement of the motif of memory in H. Pahutiak's novelette "The Mustard Seed", find out its correlation with the category "sacrum" and identify the neo-mythological strategies, used by the author. The research focuses on the writer's representing the lost sacredness of the concept "family" and the destruction of traditional relationships between generations as a spiritual crisis of the modern civilization. The paper examines the connection of the motif of memory with the characters of Mykhailo Basarab and his son Hrytsko. It highlights the correlation of this motif with the opposition "sacrum-profanium" through the image of the Basarabs' home which embodies the heredity of the Ukrainians' cultural memory. The motifs of memory and identity are overlapped through the main character of Mykhailo whose identity is determined by his native village Urizh. The study looks at the elements of the author's neo-myth about Urizh, the semantic dominant of which is the memory about ethnic cultural heritage. This neo-myth includes the legend about the twin-brothers who ploughed around the place where Urizh had to arise; the mystic story about three pear-trees marking the entrance to the other world; the narrative about the Lady with golden hair which are recurring in H. Pahutiak's prose. The following conclusions can be drawn from this study: correlating with the character of Mykhailo Basarab the motif of memory manifests the semantics of a life-giving force, spiritual energy, accumulated by the previous generations. In relation to the character of Hrytsko the motif of memory acquires tragic arrangement, since the refusal to contact with the family and its past is considered a loss of vitality causing death. The author's neo-myth about Urizh is a means of constructing cultural memory about archaic traditions and rituals. The results will contribute to future research on similar topics.

Key words: motif of memory, category "sacrum", neo-mythological strategies, author's myth, motif of identity.